

בדף הקודם עסקנו בתקנת שבעת האלמנה, שם ראינו היאך מתקנים חכמים תקנות לתיקון העולם. התקנה הבאה שעוסקת בה הגמרא, היא תקנתו של הלל הזקן 'הפרוזבול'. מקורה של התקנה מופיעה במסכת שביעית פרק עשירי, וכך גם מובא בגמרא שלנו (גיטין לו.):

הלל התקין פרוזבול וכו'. תנן התם: פרוזבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" וגו', עמד והתקין פרוזבול. וזה הוא גופו של פרוזבול: מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים.

כלומר, ראה הלל הזקן שעמ"י מפסיקים להלוות זה לזה משום שהשמיטה משמטת את חוב ההלוואה. ע"כ תיקן שיהיו מלווים ומחזירים את ההלוואה ע"י פרוזבול- כלומר, השטרות נמסרות לבית הדין ואין החוב נשמט. הגמרא מבררת, היאך תיקן הלל הזקן תקנה זו? הרי התורה אמרה שהחובות נמחקים בשביעית! וכך שואלת הגמרא (שם):

ומי איכא מידי, דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא?

ע"כ עונה הגמרא שאין הלל עקר דבר מהתורה, משום ששביעית בזמן הזה איננה מהתורה. שביעית בזמן הזה עפ"י הגמרא היא "זכר לשביעית" שהתקינו חכמים. אם כן, מהתורה אין החובות נמחקים, היאך באו חכמים ותקנו שהלוואה לא חייב להחזיר? הרי זה גזל! עיי' רש"י ד"ה ואמור) וכך לשון הגמרא (שם לו.):

ותקינן רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוזבול. ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקינן רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר.

אביי מתרץ, שחכמים עוקרים דבר מהתורה בשב ואל תעשה. רבא תירץ, שחכמים יכולים להפקיר את רכושו של האדם לצורך תקנה (כספו של המלווה). ע"כ בא הלל הזקן ותקן תקנה נוספת והיא הפרוזבול [ומדוע צריך תקנה על תקנה ולא לבטל את הראשונה? רש"י פירש שלא ישכח תורת השביעית (ד"ה זכר)].

עולה מהמשנה שתקנת הפרוזבול באה, משום שלא הלווה אחד לשני ועברו על מה שכתוב בתורה. ומאידיך אנו רואים שמצוות השמיטה (גם כספים נלמד מהיובל) איננה מהתורה. התלמוד הבבלי פותר זאת ע"י העמדה של כל הסוגיא כגמרא ולא כמשנה, כלומר שהשמיטה מדרבנן ולא מדאורייתא (עיי"ע חת"ס על אתר).

מהתלמוד הירושלמי עולה צורה אחרת של ביאור הפער בין המשנה לגמרא, וכך מובא שם (פ"ד ה"ג):

והילל מתקין על דבר תורה?.. חזר רבי יוסי ואמר (דברים טו) זה דבר השמיטה, שמוט בשעה שהשמיטה נוהגת בארץ מדבר תורה, השמט כספים נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ דבר תורה. בשעת שהשמיטה נוהגת בארץ מדבריהם השמט כספים נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ מדבריהם.

שואלת הגמרא, האם הלל תיקן את הפרוזבול על דברי תורה? עונה הגמרא ששמיטת הכספים היא מדבריהם. אך הגמרא איננה ממשיכה לדיון הבא בבבלי (מדוע תקנת חכמים עוקרת דברי תורה). נראה שהירושלמי, מבאר שגם לשמיטת כספים מדבריהם תוקפו חזק כדאורייתא. לירושלמי שמיטת כספים היא מדרבנן, בשונה מהבבלי ששמיטת כספים היא "זכר לשביעית". עומק ההבדל הוא היחס בין המצוות לארץ בה מקיימים אותה. הרמב"ן (ויקרא יח, כה) מבאר עפ"י המדרשים שכל המצוות הם תלויות בארץ, והמצוות בחו"ל הינם רק זכרון כדי שלא נשכח את המצוות שנחזרו ארצה (כמו שאמר הנביא ירמיהו "הציבי לך ציונים שימי לך תמורים").

תקנת פרוזבול תקפה גם בדיני דאורייתא, שהרי אין שהשמיטה שומטת חובות שנמסרו לבית דין, אלא חובות פרטיים (עיי' ירושלמי שביעית פ"י). מובא בקובץ שיעורים (ביצה ד) הגדרה לתקנות חכמים: א. צריך שיהיה טעם לתקנה. ב. חייב לסמוך אותו לדין תורה. אמנם אצלנו טעם התקנה ברור, כדי שילוו אחד לשני, כמו שמובא במשנה. אך דרך התקנה היאך נעשית? בצורה פשוטה כמו שביארנו, מסמיכים זאת למסירת שטרות לב"ד- כך שהכח תופס לתורה- למרות שכאן מדובר בשמיטה מדבריהם שתוקפו כדבר תורה.

כידוע, ענייני השמיטות הינם הופעת החלק שיש לכלל בממון הפרט (כוזרי ועיי"ע בכללי מיטב הארץ). אך הלל הזקן ראה שאותה הופעה עליונה של שיתוף גורמת למרחק בין העניים לעשירים. והרי יצא שכרינו בהפסדינו! ע"כ הלל ובית דינו היוודעים בינה לעיתים לדעת מה יעשה ישראל תקנו תקנה המחברת שוב בין העני לעשיר.

תקנת הלל הזקן איננה עוקרת ח"ו דבר מהתורה, אלא נוטעת את היסוד בדרך אחרת. מובא בתיקוני הזהור שבעולם העליון העשיר והעני נבראו יחדיו, כלומר מציאות ההלוואה איננה תורתית רק לעני, אלא עושה חסד גדול לעשיר. עולה מהאמור שיסוד החיבור והשיתוף נשמר דווקא ע"י הפרוזבול- בולי זה העשיר, ובוטי זה העני (שם לו.), שיוצרים תקנה אחת. (המהרש"א מבאר שאותיות ל' וט' מתחלפות, ונראה לבאר בסוד הדברים שהעשיר והעני מתחלפים, בעולם שלנו העשיר עושה חסד עם העני, אך בעולם העליון העני עושה חסד עם העני. כלומר, העני והעשיר מתחלפים.)